

Aquila clanga

(Pall., 1811)

Orlik grubodzioby

Rząd: szponiaste, podrząd: jastrzębiowce, rodzina: jastrzębiowate

Status występowania w Polsce

Skrajnie nieliczny ptak lęgowy na wschodzie kraju. Na przelotach spotykany sporadycznie. Kilkakrotnie obserwowany w kraju również zimą.

Opis gatunku

Średniej wielkości, ciemnobrązowy ptak drapieżny ze skokami opierzonymi aż po nasadę palców. Wymiary: długość ciała 65–72 cm, rozpiętość skrzydeł 155–180 cm, masa ciała samic wynosi 1,8–2,5 kg, a mniejszych samców 1,6–1,9 kg. W sprzyjających warunkach widoczne są rozległa, żółta woskówka na dziobie oraz ciemne oko. Rzadko występują osobniki jasnej formy barwnej, tzw. *fulvescens*, która charakteryzują się żółtawym tonem całego upierzenia, z wyjątkiem czarniawych lotek i sterówek. Ptaki obserwowane w locie zwracają uwagę swoją „orlą” sylwetką – mają szerokie skrzydła, krótki ogon i masywną głowę. Palczaste końce lotek u krążącego ptaka są wyraźnie widoczne. Osobniki młodociane posiadają na pokrywach skrzydłowych liczne białe (płowożółte przed wylotem z gniazda), różnej wielkości plamkowanie.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Orlik grubodzioby jest bardzo podobny pod względem wielkości, kolorystyki upierzenia i biologii lęgowej do orlika krzykliwego *Aquila pomarina* (A089). U dorosłych, typowo ubarwionych osobników występuje ciemnobrunatny wierzch skrzydeł w przeciwieństwie do jasnoszarych pokryw u orlika krzykliwego. Łatwiejsze do rozpoznania są osobniki młodociane. Młodociany orlik grubodzioby posiada całą ciemno ubarwioną głowę i rzędy dużych, jasnych plamek na pokrywach skrzydłowych. Orlik krzykliwy ma wyraźną żółtawą plamę na potylicy, a jasne plamy na pokrywach skrzydłowych są nieliczne i mniejsze.

Biologia

Tryb życia

Dzienny ptak drapieżny, w okresie lęgowym żyjący w parach.

Lęgi

Tuż po powrocie z zimowiska, co następuje pod koniec marca lub na początku kwietnia, rozpoczynają się toki. Są one bardzo widowiskowe. Ptak wznosi się wysoko i opada lotem nurkowym, po czym rozpościera skrzydła, co umożliwia mu ponowne nabranie wysokości i kolejne nurkowanie. Takie sekwencje nurkowań i wznoszeń ptak powtarza wielokrotnie, głośno się przy tym odzywając. Loty takie są wykonywane zarówno w centrum rewiru, jak i na jego krańcach. Orliki tokują najintensywniej wiosną, a z mniejszą intensywnością w ciągu całego sezonu. Gniazda zlokalizowane są w głębi drzewostanu, przeciętnie 1,1 km od skraju łąk, niekiedy jednak zaledwie 100 m. Zwykle umieszczone są na olszy czarnej i brzozie omszonej – najczęściej na wysokości 11–14 m (max 18,5 m), choć niekiedy zaledwie na wysokości 4,5 m. Gniazdo z gałęzi budują oba osobniki. Wykorzystywane jest ono przez jeden do kilku sezonów. Najmniejsza stwierdzona odległość pomiędzy dwoma równocześnie zajętymi gniazdami wyniosła 3 km. Wieloletnie gniazdo ma około 1,2–1,5 m średnicy (jednoroczne ok. 0,8 m) i wysokości do 0,9 m. Na jego dnie układana jest wyściółka z drobnych ulistnionych gałązek brzozy, olchy i świerka, rzadko sosny oraz żdźbeł

A090

traw i turzyc. Przez cały sezon ptaki dokładają do gniazda świeże, ulistnione gałązki. W wyniku niepokojenia lub utraty lęgu ptaki budują nowe gniazdo w rewirze. Zazwyczaj gniazdo budowane jest od podstaw, rzadko orliki wykorzystują gniazda innych ptaków – orlika krzykliwego, myszołowa, jastrzębia lub bielika.

Pod koniec kwietnia orliki przystępują do składania jaj. Niektóre pary czynią to nawet w drugiej dekadzie maja. Zazwyczaj pełne zniesienie składa się z 2 jaj, wyjątkowo z 1 lub 3. Bezpośrednio po złożeniu pierwszego jaja ptaki przystępują do wysiadywania. Wysiadywanie trwa 42–44 dni. Wysiadyuje samica, rzadko zmienia ją samiec, który w czasie wysiadywania zaopatruje ją w pokarm. Zazwyczaj pisklęta wylęgają się z obu jaj, młodsze z nich pojawia się 2–5 dni po starszym. Terminy klucia przypadają na koniec maja i początek czerwca, pisklę przebywa w gnieździe około 60 dni. W Polsce pierwsze młode opuszczają gniazdo na początku sierpnia, a ostatnie w końcu tego miesiąca. W lęgu odchowywane jest wyłącznie jedno pisklę, gdyż młodsze z piskląt ginie na skutek prześladowania ze strony starszego (kainizm). Samica karmi głównie starsze, bardziej aktywne pisklę i nie ingeruje w konflikt między rodzeństwem. Opiekę nad potomstwem w gnieździe sprawuje głównie samica, podczas gdy samiec poluje i dostarcza pokarm. W drugiej połowie okresu pisklęcego poluje również samica.

Wędrowki

Orlik grubodzioby to gatunek wędrowny. Tereny lęgowe opuszcza pod koniec września. Wiosną pierwsze na lęgowiska wracają samce i zajmują rewiry. Pierwsze ptaki pojawiają się w Polsce pod koniec marca, a ostatnie w końcu kwietnia.

Zimowanie

Część ptaków zimuje w Europie – najliczniej w Grecji, Francji (bagna Camargue) oraz sporadycznie w Hiszpanii (Coto Doñana) i we Włoszech. Kilka zimowych stwierdzeń pochodzi również z Polski, z Podlasia, Podkarpacia, Wielkopolski i Śląska. Podstawowym zimowiskiem ptaków z tego gatunku jest jednak Afryka Wschodnia (od delty Nilu do południowej Kenii), Półwysep Arabski i Azja Południowa. Orliki grubodziobe gniazdujące w dolinie Biebrzy wędrują na Bliski Wschód i do Afryki – w rejon równika i na południe od równika.

Pokarm

Orliki polują zazwyczaj na obszarach otwartych, żerując niekiedy od świtu aż do zmierzchu, jednakże mogą także polować w głębi lasu, na niewielkich polanach i zrębach. Polują w odległości do 10 km od gniazda. Zdobywczy wypatrują, krążąc lub przesiadując na stogach, drzewach itp. w eksponowanych miejscach. Polują również pieszo, zwłaszcza na płazy i duże owady. Większość ofiar stanowią kręgowce lądowe, lecz zjadane są także ryby oraz padlina.

Występowanie

Siedlisko

Tereny lęgowe rozciągają się szerokim pasem od granicy tajgi na północy Eurazji, aż po skraj lasostepów na południu. Wzdłuż zalesionych dolin rzecznych wnika w tundrę i step. Gniazduje głównie na nizinach, lecz niekiedy spotykano gniazda w górach do 1000 m n.p.m. W Polsce orliki grubodziobe gniazdują w bagiennych lasach lub wyjątkowo na ich skraju, w otoczeniu rozległych torfowisk. Na założenie gniazda wybierają drzewa o rozłożystych koronach w wieku powyżej 60 lat. W początkowym okresie lęgów tereny te są zwykle trudno dostępne, często zabagnione lub z zastoiskami wody.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

91E0 Łęgi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe (*Salicetum albofragilis*, *Populetum albae*, *Alnetion glutinoso-incanae*), olsy źródłiskowe

Rozmieszczenie geograficzne

Gatunek szeroko rozpowszechniony w Palearktyce (nie wyróżnia się podgatunków) od wschodnich terenów Polski i obwodu Kaliningradzkiego na zachodzie, przez Białoruś, Ukrainę, znaczne połacie Rosji, Syberię, Mandżurię aż do wybrzeży Pacyfiku na wschodzie. Izolowane populacje występują w północnym Iranie, w Indiach oraz w Kazachstanie. Orlik grubodzioby sporadycznie gniazdował w kilku krajach europejskich, lecz od dawna brak jest stwierdzeń z sezonu lęgowego ze Szwecji (ostatnie stwierdzenie lęgu – 1973), Finlandii (1975), Węgier (1951), Słowacji (1877), Słowenii (1980), Serbii (1981), Rumunii (1970). Z pewnością gniazduje w krajach wschodniej Europy, skąd są znane jednak tylko dane szacunkowe. Zimuje w południowej Europie, na Środkowym Wschodzie, północno-wschodniej Afryce i południowej Azji.

Rozmieszczenie w Polsce

Obecnie jedynym miejscem stałego występowania orlika grubodziobego w Polsce jest Kotlina Biebrzańska.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej, którego nie dotyczy zwolnienia od zakazów wynikające z wykonywania czynności związanych z prowadzeniem racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej lub rybackiej, wymagający ustalenia stref ochrony ostoi, miejsc rozrodu lub regularnego przebywania (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): CR gatunek skrajnie zagrożony wyginięciem

Status zagrożenia w Europie: E gatunek silnie zagrożony wyginięciem

BirdLife International: SPEC 1
Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I
Konwencja Berneńska: załącznik II
Konwencja Bońska: załącznik I/II

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Występuje jedynie w Biebrzańskim PN oraz w jego sąsiedztwie, na terenach nieobjętych ochroną.

Rozwój i stan populacji

Europejska populacja lęgowa orlika grubodziobego oceniana jest na 890–1100 p. Najliczniej gatunek ten gniazduje w Rosji (800–1000 p.), na Białorusi (100 p.), Ukrainie (40–60 p.), w Estonii (20–30 p.) i w Polsce (patrz niżej). Całkowitą wielkość populacji szacuje się na mniej niż 3000 p.

W XIX w. i na początku XX w. orlik grubodzioby być może gniazdował w kilku miejscach na Śląsku, Mazowszu, Mazurach, Lubelszczyźnie i na Podlasiu. W Bieszczadach gniazdowanie stwierdzono w latach 1959–1960, a być może również w latach 80.; w latach 70. występował w Puszczy Kozienickiej, a w latach 80. w Lasach Janowskich. W drugiej połowie XX w. prawdopodobnie gniazdował także w Lasach Sobiborskich oraz koło Łukowa. Obecnie gniazduje tylko w Kotlinie Biebrzańskiej, gdzie łączna liczba rewirów znanych do roku 2002 wyniosła 18. Sytuacja tej populacji wydaje się być ustabilizowana w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat, a być może nastąpił nawet niewielki wzrost liczby par. Polska leży na zachodnim skraju zasięgu i dalszy los populacji polskiej jest uzależniony od sytuacji w centrum arealu.

Zagrożenia

Gatunek należy do grupy zagrożonych globalnie. Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata siedlisk gniazdowych w wyniku wycinania starych drzew w lasach prywatnych w Kotlinie Biebrzańskiej;
- utrata siedlisk żerowania w wyniku naturalnej sukcesji roślinnej na bagiennych terenach otwartych Kotliny Biebrzańskiej;
- utrata siedlisk żerowania w wyniku wielkopowierzchniowych pożarów torfowisk w Kotlinie Biebrzańskiej, których następstwem jest silna ekspansja lekkonasiennych gatunków drzew i krzewów na dotychczas bezleśne tereny torfowisk;
- utrata lęgów w wyniku rabunku gniazd przez drapieżniki oraz kolekcjonerów jaj;
- kojarzenie się z orlikiem krzykliwym – jest to zagrożenie o nieznanym skali;
- rozbijanie się ptaków o przewody napowietrznych linii energetycznych (przede wszystkim w okresach wędrówek).

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- zaniechać wszelkich form melioracji odwadniających w Basenie Biebrzy oraz dążyć do przywrócenia pierwotnego stanu uwodnienia doliny;
- wspierać tradycyjne formy użytkowania łąk i pastwisk celem powstrzymania zarastania terenów otwartych. Zabieg wykaszania łąk należy przeprowadzać początkowo przynajmniej dwa razy w roku (aż do usunięcia samosiewów i odrośli), a później przynajmniej raz na dwa lata. Wykaszanie powinno być rozpoczynane nie wcześniej niż w połowie sierpnia i definitywnie powinno się ono kończyć w połowie marca. Istotnym jest, że naloty wykoszone późnym latem w przypadku odrastania mają niewielką szansę na całkowite zdrewnienie pędów przed zimą i giną w wyniku przemarzania;
- rozważyć możliwość powiększenia Biebrzańskiego PN, tak aby wszystkie stanowiska lęgowe orlika grubodziobego znalazły się w jego granicach;
- objąć nadzorem zajęte gniazda orlika;
- podjąć bezpośrednią ochronę gniazd przed drapieżnikami, poprzez stosowanie urządzeń utrudniających dotarcie do gniazda oraz odstraszających repelentów zapachowych.

Propozycje badań

Należy zbadać:

- wybiórczość siedliskową oraz wpływ sukcesji roślinnej na Bagnach Biebrzańskich na liczebność i efekty rozrodu;
- sukces lęgowy;
- przeżywalność;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu krajowej populacji lęgowej;
- pochodzenie genetyczne ptaków gniazdujących w Polsce (na podstawie badań molekularnych);
- skutki potencjalnej hybrydyzacji orlika grubodziobego z orlikiem krzykliwym.

Monitoring

- coroczna rejestracja wszystkich stanowisk lęgowych w Kotlinie Biebrzańskiej, połączona z oceną udatności lęgów.

Bibliografia

- ADAMSKI A., LONTKOWSKI J., MACIOROWSKI G., MIZERA T., RODZIEWICZ M., STAWARCZYK T., WACŁAWEK K. 1999. Rozmieszczenie i liczebność rzadszych gatunków ptaków drapieżnych w Polsce w końcu XX wieku. *Not. Orn.*, 40, 1–2: 1–22.
- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
- BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.

- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- DOMBROVSKI V. C., TISHECKIN A. K., ZHURAU LIOV D. V., ZMITRANOK M. G., PINCHUK P. V. 2000. Breeding records of Greater Spotted Eagle (*Aquila clanga*) in Central Paliessie. *Subbuteo*, 3, 1: 3–13.
- DYRCZ A., OKULEWICZ J., WITKOWSKI J., JESIONOWSKI J., NAWROCKI P., WINIECKI A. 1984. Ptaki torfowisk niskich Kotliny Biebrzańskiej. Opracowanie faunistyczne. *Acta orn.*, 20, 1: 1–108.
- FERGUSON-LEES J., CHRISTIE D. A. 2001. Raptors of the world. Houghton Mifflin. Boston – New York, 992 s.
- FORSMANN D. 1999. The raptors of Europe and the Middle East. A Handbook of field identification. London, 589 s.
- KOMISCHKE B., GRASZYNSKI K., MEYBURG B. U. 2000. Zur Biologie des Schelladlers *Aquila clanga*. *Acta ornithoecol.*, 4, 2–4: 337–376.
- MACIOROWSKI G. 1993. Ptaki drapieżne środkowego basenu Biebrzy. Praca magisterska. Akademia Rolnicza, Poznań.
- MACIOROWSKI G., MEYBURG B. U., MATTHES J., MIZERA T. 1996. Breeding biology of the Greater Spotted Eagle (*Aquila clanga*) in Poland. W: Pandolfi M. (red.) 2nd Inter. Conf. on Raptors, Urbino, Italy 2–5 Oct. 1996, Abstract, s. 35–36.
- MACIOROWSKI G., MIZERA T. 1999. Propozycje ochrony biotopów orlika krzykliwego *Aquila pomarina* i orlika grubodziobego *Aquila clanga* w Biebrzańskim Parku Narodowym. Trzecie spotkanie polskich i niemieckich ornitologów i przyjaciół ptaków. Łągów Lubuski, 12–14.03.1999: 5–8. Lubuski Klub Przyrodników, s. 5–8.
- MEYBURG B. U., HARASZTY L., STRAZDS M., SCHÄFFER N. 1999. European Species Action Plan Greater Spotted Eagle (*Aquila clanga*). Birdlife International, 28 s.
- MEYBURG B. U., MEYBURG C., MIZERA T., MACIOROWSKI G., KOWALSKI J. 1998. Greater Spotted Eagle wintering in Zambia. Africa. *Birds & Birding*, 3, 1: 62–68.
- MEYBURG B. U., PIELOWSKI Z. 1991. Cainism in the Greater Spotted Eagle *Aquila clanga*. *Birds of Prey Bull.*, 4: 143–148.
- MIZERA T., MACIOROWSKI G., MEYBURG B. U. 2001. *Aquila clanga* Pall., 1811 – Orlik grubodzioby. W: Głowaciński Z. (red.) Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, s. 145–148.
- TACZANOWSKI W. 1882. Ptaki krajowe. Tom 1. Kraków, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.

Tadeusz Mizera, Grzegorz Maciorowski